

KOSÁRY DOMOKOS, A TÖRTÉNÉSZ ÉLETÚTJA

Glatz Ferenc

a Magyar Tudományos Akadémia volt elnöke, professor emeritus,
MTA BTK – ELTE BTK
hegyi.magdolna@btk.mta.hu

Előadásom címe: *A történész életútja*. Erre kaptam felkérést. *Öt életkép Kosáry Domokos pályafordulói* 1913–2013. Ezt én fűzöm viszont a címhez. És még alcímet is adok: *Avagy mi, szenvedéllyel szórakozók*.

A nemrég elmondott temetési gyászbeszéd után most születésnap megemlékezést tartunk. Mennyivel kellemesebb feladat! Rajtam kívül még nyolc kolléga beszél a történész Kosáryról, középkori, újkori politikát, művelődést tárgyaló írásairól, a végtelen történeti bibliográfiáról, kutatásszervezésről a történeti intézetben, a Magyar Történelmi Társulatban, azután munkahelyeiről; és köszöntőt mondanak a könyvtárossról, levéltárossról, és mondtak méltatást mindenekelőtt az akadémiai elnökről. Itt az Akadémián így kell, így szokás. (Szentágothai János, az előd-elnök sem „szólt vissza” tavaly, amikor részekre bontották születése 100. fordulóján életét, Kosáry sem fog...¹ Legalábbis a tudomány ezt állítja, úgysem tud.) Nekem az egész életút jutott. Öt képet festettem gondolatban, az öt életfordulóról. Hogy ehhez mit szól(na), nem tudom. Sokat sok mindenről hasonlóan

gondoltunk, de képírásnál másként: én inkább színekkel – mert talán toleránsabb alkat is vagyok, sok szín, vonal, fény és árnyék megfér az általam rajzolt képeken –, ő vonalakkal, erős kontúrokkal mint grafikus rajzolt fekete-fehér képeket, bal kézzel – ahogy szeretne volna, ha a valóságban is a vonalak kiszámítottan egymással ütköznek, együtt futnak, vagy keresztezik egymást.

Öt életkép, életének öt fordulójáról: 1936 – az eminens diák, 1948 – a történész közélet egyik vezetésre várományosa, 1958 – az elítélt „kém”, 1968 – az akadémiai kutatói, majd közéleti pálya, 1996 – past presidentként, a „szórakozás”.

ELSŐ KÉP: 1936. június – az eminens diák

1936 júniusában védi meg doktori disszertációját, *A Görgey-kérdés és története* címmel. (Kosáry, 1936) Egyetemi professzora, Szekfű Gyula témaválasztása: már korosztálytársai úgy tárgyalják – mondják a visszaemlékezők –, mint Szekfű fiatalkori botránykönyvének, *A számtüzött Rákóczi*-nak témafolytatását. Ahogy Szekfű annak idején, 1916-ban vágott nagyot a kurucos nemzetszemléleten, s bizonyítani igyekezett, hogy a Habsburgokkal a békét megkötő gr. Károlyi Sándor, no és a kurucok mellett a labancok is jó magyarok

¹Emlékkonferencia („Kulturánvá avatta a tudást”) az MTA dísztermében Szentágothai János születésének 100. évfordulója alkalmából, 2012. október 31. Az előadók neveit és tematikáit lásd az MTA honlapján: URL

voltak, s hogy – ki nem mondottan – az elbukott függetlenségi harcok tényéből le kell vonni a következtetést: szakítani kell azzal, hogy a békét kötő leárulózzuk, szakítani kell az állandó árulókereséssel 1711 és 1849 esetében is! Nos, a Görgey-kérdés, a Világosnál fegyvert letevő Görgey sokoldalú bemutatása Kosáry részéről a Szekfű-szemináriumban, nem tűnt másnak, mint a kurucos történet-szemlélet szekfűi kritikája folytatásának. Kifogástalan forrásfelhasználás, a szakirodalom biztos használata, szinte már romantikusan lendületes stílus.² Jegyezzük meg: a Görgey-könyvet követően a Görgeyvel szemben álló Kossuthról kezd monográfiát, amelynek darabjai a következő években meg is jelennek, a fiatal Kosáry a magyar reformkor első számú ismerőjévé növi ki magát. (Kosáry, 1942, 1943a) (A 19. századi tanulmányait ma külön előadás fogja elemezni.) Szorgalmasan írt ismertetéseket a *Századok* és napilapok hasábjain, elsősorban a területrevíziók korának (1938–1941) aktuális történeti kérdéseit tárgyaló nemzetközi irodalomról. A szakma mindenki által elismert tehetségű tagja lett, fiatalon. Az ifjú Kosáry joggal érezhette úgy – és valóban így is érezte, elmesélése szerint –, mindez a neveltetés, az iskolai sikertörténet folytatása. Igaz, nem ismerte diákként, s később sem nézte meg, az Eötvös kollégiumi tanári jelentéseket 1931–1935 között, amelyekben a Vayer Lajos, Huszti Dénes (a későbbi sógor), Fitos Vilmos (a későbbi kommunista történetfilozófus) „kollégiumi család” negyedik tagjaként, róla, az első évtől mint a „legkiválóbbról”, mint aki „szesz és emellett szorgalmas is”, ír történelemtanára, Lukcsics

Pál.³ Annak pedig mindig híre volt az egyetemen, hogy az Eötvös Kollégiumban ki a kiemelkedő, hiszen aki itt végzett, abból mindig „lett valaki”: a budapesti egyetem bölcsészkarán a professzorok között nagy számmal, az 1920-as évek kultúrpolitikai-tudománypolitikai programjában, a külföldi intézetek élén mindenütt a kollégistákat látjuk. (Eckhart Ferenc, Paulinyi Oszkár, Gombóc Zoltán, Horváth János, maga Szekfű is.)⁴ Ez az értelmiségi, a maga képzettségére büszke polgári réteg a támasza az 1920-as években kibontakozó újkonzervatív – mondhatnánk konzervatív liberális – kultúrpolitikának, köztük Klebelsberg programjaihoz, az ország kultúrpolitikai újraberendezéséhez; szakít a Habsburg-kérdés 1918 előtti egyoldalú kezelésével, mindenekelőtt az ún. kuruc nacionalizmussal; a szakszerűséget tekinti az állami szolgálat egyedüli feltételének, európai kitekintést biztosít az annyit emlegetett és agyonértelmezett neonacionalizmusnak, azaz új nemzetfelfogásnak. (Balogh, 1959, egész más értelmezésben: Glatz 1969, 1990b. Ugyanezzel a tematikával újabban: T. Kiss, 1998; Ujváry, 2013) (A kollégium tanára különben 1918-tól Huszti József, a nagyhírű klasszika-filológus professzor, görögöt és latint tanít, s aki legalább ennyire ismert majd a kultúrpolitikai befolyásáról ösztöndíjak és kinevezések ügyében, és aki majd megírja a máig kiváló, nagy terjedelmű Klebelsberg-monográfiát, az újkonzervatív kultúrpolitikai irány összefoglalását. [Huszti, 1942] Megjegyzendő: Kosáry sem tudta, hová lett Huszti kezéből a hatalmas terjedelmű Klebelsberg-hagyaték, ame-

² A Görgey-disszertáció mint szekfűi kérdésfeltevés, valamint az életpálya korai szakaszának adatszerű áttekintése még Kosáry életében és általa elfogadottan a 75. születésnapjára összeállított kötetben: Glatz 1989a.

³ Eötvös-kollégium Irattára (továbbiakban: EKI). Tanári jelentések (Lukcsics Pál) az 1931–35. tan évekről.

⁴ Eötvös Kollégiumról és történészeikről, az Eötvös-kollégisták társadalmi csoportképzéséről: Glatz 1970; Nagy–Szijártó 1989; Glatz 1996.

lyet filológusi akribiával idéz a monográfiában, pedig Kosáry – mivel 1940-ben elveszi Huszti professzor lányát, a mindenki által csodált és, évtizedek múltán is, amikor mi megismertük, elragadóan kedves, okos Klárikát – tudta, hogy Huszti otthon, a Fátra téri villalakásban használta a Klebelsberg-gyűjteményt.)

Kosáryról természetesen számon tartották kitűnő családi neveltetését. 1913. július 31-én született – mily jó, hogy nem hagytuk e megemlékezést a nyárutóra, a választási csaták indulásának idejére, amikor majd minden politikai értelmezést nyer – Selmechányán, a Felvidéken. A család 1920-ban, Csehszlovákia létrejötte után települt át Budapestre.⁵ (Megjegyzendő: menekült volta ellenére történészként távol tartotta magát a trianoni konfliktusok témájától, kutatásszervezőként a kisebbségi kérdéstől. Annál többet beszélt kismemzeti mivoltunkról. Amit ő – úgy látszik – kénytelen volt tudomásul venni.) Édesapja zenetanár, édesanyja pedig az a Kosáryné Réz Lola ifjúsági regényíró, akinek munkáin felnőtt az 1910–1940 közötti középosztálybeli fiatalság zöme, s akinek történeti elbeszéléseit még az 1950-es években, a szomszédos zenei családtól kézbe kapva, olvastuk mi magunk is. A Kosáry családi hagyomány – legalábbis az okos feleség elbeszélése – szerint a felettebb mozgékony agyú és rendkívüli társasági szereplési készséggel megáldott kisgyermeket édesanyja – kihez halálig melegen ragaszkodott fia – fényes közéleti karrierre szánta: vagy külügyminiszter, vagy tábornok vagy püspök legyen belőle – gondolta. (Kosáry nem cáfolta e történetet. Csak csendben

⁵ Életrajzi adatai: Glatz, 2003b, II./717–719. Kosáry életpályájáról: a temetésén, 2007-ben elhangzott két beszéd: Vizi, 2007; Glatz, 2007. Nekrológok: Ormos, 2008; Romsics, 2007. Továbbá: Ferch – Ormos, 2009.

említette, még most is emlékszik, amikor utoljára, 1984-ben meglátogatta édesanyját, s az idős asszony az ablakban, kezét felemelve nézett-intett utána. 90. születésnapja után mondta: anyámmal, akivel néha halála után is beszélgettem, megegyeztem, nekem is kilencvenkét évig kell élnem, mint neki. Utána meglátjuk. Most, a századik születésnapon, hozzátehetjük: valóban, túlélte...)

MÁSODIK KÉP: 1948. március 15. –
*a történész közélet egyik
vezetésre várományosa. Harmincöt évesen*

A Teleki Intézet keretében létrehívott történeti intézet osztályigazgatójaként (igazgatóhelyetteseként) érte meg a világháború végét, ő még úgy mondta, a „felszabadulást”. Hamarosan, Deér József igazgató nyugatra távozása (1946) után ő vezeti az intézetet. (A Teleki Intézet és utódintézetében folytatott tevékenységét külön előadás fogja elemezni.) Szekfű mellett, majd Szekfű moszkvai nagyköveti megbízása (1946) után ő viszi az órákat az újkori tanszéken. Ezzel kimondatlanul is mesterének utóda... (Zárójelben jegyezzük meg: soha nem teljesült Kosáry azon vágya, hogy „kinevezett egyetemi tanár”-i állást kapjon. Pedig középiskolai tankönyvei, egyetemi jegyzetei és ismert briliáns előadóképessége erre hivatottá tette.⁶) A háború alatt indított *Revue d'Histoire Comparée* – az intézet összehasonlító kelet-közép-európai történeti folyóirata – a nemzetközi elismerések sorát vívta ki.⁷ Az új, demokratikus többpárt-

⁶ Tankönyvei: Kosáry, 1945a, majd folytatása 1945b, Kosáry 1949. Figyelemre méltó Molnár Erik kritikája Kosáry (és társszerzője, Mérei Gyula), valamint a szintén tankönyvet író Benda Kálmán tankönyvszövegeiről: MTA Könyvtára Kéziratár (továbbiakban: MTAKK) Ms 4367/95

⁷ A *Revue*... történetéről: Kosáry, 1983.

rendszerben, a kulturális-tudományos életben – a múzeumi-levéltári szervezetben, egyetemi tanszékeken – az 1945 előtti, a polgári demokráciához átsoroló személyek ülnek; barátai és mentorai vezető állásokban: Szekfű moszkvai nagykövet, Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter – mindkettő a német megszállás idején náluk bujkált a Fátra téri villában vagy a Teleki Intézet óvóhelyén –, a volt külügyminisztérium angolszászbarát demokratikus tagjai, mindenekelőtt a kisgazdapártban, befolyással bírnak. Igaz, 1947-ben elkezdődik a kisgazdapárt leszalámizása (Vida, 1976), Nagy Ferenc kényszerűen nyugatra menekül, a Marshall-segélyből a szovjet zóna államai kimaradnak, s az országgyűlési választásokon botrányos körülmények között, de győz az MKP (augusztus 31.). S amire a kortársak annak idején nem figyeltek: 1947 szeptemberében egy lengyelországi városban létrejön a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform), és kezdetét veszi a később hidegháborúként elhíresült világpolitikai konfrontáció megalapozása. Mégis, 1947 őszén úgy látszik, hogy a szovjet zónában egy nemzeti alapozású többpártrendszer kiépítése készül, ami még a világháború németellenes, népfrontos összefogására épít. (Glatz, 1995, 646–656.) Ekkor kezdi a kommunista párt a Kossuth-kultusz felépítését, a szomszédos országokhoz hasonlóan függetlenségi, németellenes történeti propagandával kísérve. Kossuth a német–osztrák külső ellenség ellen nemzeti egységet teremtő nemzeti politikus. Kosáry joggal gondolhatta: „vonalban vannak”. S talán még befolyásolhatják a korirányokat... Nem utolsósorban az ő reformkori, illetve Kossuth Lajos-témájával (akiről 1946-ban jelenik meg átfogó munkája) és 1848–49-cel foglalkozó tanulmánya. (Egyéb-ként is, barátai a miniszterelnökség 1848 márciusának centenáriumi előkészítő irodáját vezetik. H. Balázs Éva a Történelmi Társulat, sógora, Huszti Dénes a kisgazdapárt delegáltja az irodában.)⁸ És így gondolta ezt akkor a Kelet-európai Tudományos Intézet fiataljainak csapata: Benda Kálmán, Makkai László, Barta István.⁹ (Az ő későbbi elbeszélésük szerint is.) Mi volt ennek az alapja?

Kosáry 1936-ban, disszertációja megvédése után Párizsba megy egyéves Klebelsberg-ösztöndíjjal. (Szekfű Gyula ekkor már a polgári demokratikus európai baloldal felé tájékozódik, megírja a *Három nemzedék* – a zsidóellenes fejezetek révén elhíresült – művének *kritikáját*,¹⁰ tanítványait pedig a régi Eötvös kollégiumi hagyományok, a francia tájékozódás felé fordítja. A hitleri Németországgal szemben a francia és az angolszász kultúra felé. Ahogy Kosáry mondja róla később egy vallomásában [1957–58]: Szekfű az 1930-as évek közepén eljutott a nyugati polgári demokrácia elfogadásához, és később a munkáspártokkal való együttműködéshez, a

⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) O-11182. Jelentések Kosáry Domokos baráti köréről.

⁹ Benda Kálmán (1913–1994) akadémikus (1989), a Kosáry utáni évfolyamon végzett Eötvös-kollégista, a 16–18. század és a függetlenségi harcok kiemelkedő kutatója, Kosáry korosztályának legjobb kutatásszervező-szerkesztő egyénisége. Kosáry minden intézeti vállalkozásának szervezője, beleértve a *Revue d'Histoire Comparée*-t. 1956–57-ben Molnár Erik mellett igazgatóhelyettes, majd 1983–85 között osztályvezető. 1990-ben a Magyar Történészek Világszövetségének elnöke, majd az MTA II. osztályának elnöke. Makkai László (1914–1989) akadémikus (1985), sokunk szerint a korosztály leginvenciózusabb kutatója. Mindketten a francia orientáció kiteljesítői.

¹⁰ Szekfű pályafordulóirol – így az 1934 utáni évekről – a terjedelmes irodalomból Mérei Gyula, Pach Zsigmond Pál, Glatz Ferenc, Dénes Iván Zoltán, Erős Vilmos publikációira utaljuk az olvasót. Konkrétan: a *Három nemzedék*-ről Glatz, 1989b.

„népfrontpolitikához”.¹¹ Ahogy az 1920-as évek konzervatív liberálisnak nevezhető elitértelmisségének jelentős része, most, a harmincas években – nem utolsósorban az Eötvös Kollégiumhoz kötődők – szinte kivétel nélkül a francia–angolszás orientációhoz kapcsolódnak. Megjegyezzük: az Eötvös Kollégium az 1930-as évek végétől ezen irányzat fiatal humán értelmiségieinek lesz gyűlhelye; itt kötnék ki Mátrai László, Ortutay Gyula mint tanárok, és itt kap állást Kosáry Domokos is.¹²)

1936-ban a párizsi egy év életre szóló elkötelezettség a francia felvilágosodás gondolkörével, a régi Eötvös kollégiumi szabadgondolkodás kiteljesedése. És igen határozott németellenesség, pontosabban nemzetiszocializmus-ellenesség.

1937-től helyettesítő, majd kinevezett tanár a kollégiumban, igaz, először csak latint tanít – Huszti volt óráit kapja meg –, majd 1938-tól egykori tanárának, Lukcsics Pálnak történeti óráit örökli. És megörökli Lukcsics *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* tematikáit is.¹³ (1926 óta tanítja Lukcsics, többek között Kosárynak is, a kiadott elbeszélő források olvasását, összehasonlítását, a vonatkozó bibliográfia összeállítását. Lukcsics olvastatja, bibliográfiáztatja a 19. századi, reformkori irodalmat is, ezekben az években jelennek meg a *Fontes* újkori kötetei – többek között Szekfű szerkesztői gondozásában.) Kosáry szívesen emlegette a frappáns Lukcsicsmondásokat, s a „bevezetés” órák szigorú

rendjét. Újítása viszont, hogy hangsúlyt helyez a francia felvilágosodás és magyarországi megjelenésének ismertetésére.¹⁴

Amikor azután – de ismét utalunk a következő előadásra, a Teleki Intézetre, ott majd hallhatunk részletesen erről – Hóman Bálint megszervezi a Teleki Pál (társadalomkutató) Intézetet, benne osztályként a magyar történettudomány első hazai professzionális kutatóintézetét, a fiatal Kosáry másodállásban – mert főállásban Eötvös kollégiumi tanár – az intézet igazgatóhelyettese. (Melllette a szintén Eötvös-kollégista Benda Kálmán. Igazgató az idősebb korosztályhoz tartozó Hóman-tanítvány, Deér József, a kora középkor nagy formátumú akadémikusa, aki mesterének, Hómannak elítélése után Németországba emigrál.) A kollégium természetesen további utánpótlást biztosít a történészfrontnak, jön majd Perényi József, azután Niederhauser Emil, no és Gyóni Mátyás, Gouth Miklós, Maksay Ferenc – mind az országos intézmények: levéltár, pesti egyetem, Kelet-európai Tudományos Intézet munkatársai.¹⁵ És a volt kollégista eminens, Kosáry közöttük a vezéralak, Benda a szervező ember.

De Kosáry történészként is közéleti, sőt politikához elkötelezett természet. Kezdettől haláláig. A szakmát – szerette, a közéletet, az aktuális jelenlétet – élvezte. Először Teleki miniszterelnöksége idején szemelik ki – miután 1938-ban, a történész világkongresszuson parádésan vitatkozott (franciául, angolul) a magyar nemzetfejlődésről, nagy nemzetközi sikert aratva ezzel a román történészek ellenében –, hogy Amerikába utazzék, nemzetpropagandát – ma így mondanánk – kifejtje

¹¹ Erre Kosáry is hivatkozik fogságában tett írásos vallomásaiban. ÁBTL. 3.1.9. V–145890. *Kosáry Domokos sk. k. vallomása*. é. n. [1957–58] 70 p.

¹² EKI 1943–45. évi tanári jelentések. Mátrai, Ortutay Gyula később, 1945 után akadémikusok, vezető kultúr- és tudománypolitikai funkciókban.

¹³ MTAKK Ms 4525 Kosáry Domokos tanári jelentései, valamint Gyűjtemény az Eötvös-kollégiumi órákról, a kollégiumról.

¹⁴ EKI. Tanári jelentések az 1937–1944. évekről.

¹⁵ Maksay, Gyóni, Gouth, Perényi, Niederhauser, illetve Heckenast Eötvös-kollégiumi éveire vö. EKI Tanári jelentések (köztük Kosáry jelentései) az 1934–43. évekről.

ni a másik, a nem németbarát Magyarország mellett. Erről már sokszor és sokat beszéltek, de még mindig keveset tudunk; talán azért, mert nem volt meghatározó jelentőségű, talán azért, mert a hírszerzéseknek kevés nyomuk marad. A magunk részéről, a hiányos források ellenére, a fiatal Kosáry korabeli leveleit, írásait olvasva, joggal feltételezhetjük, hogy küldetésének – kapcsolatfelvétel és helyzetismeret szerzése, angol nyelvű magyar történetének bemutatása – teljes mértékben meg tudott felelni.¹⁶ (Egyébként Szekfű egy Hómanhoz írott levelében helyteleníti is, hogy Kosáryt nemzetpolitika céljára használják külföldön, mert ezen életkorban, állítja, inkább elmélyülnie kellene egy téma kutatásában...¹⁷ Megjegyezzük: szerintünk Szekfű, aki mindig „politizált”, lebecsülte annak jelentőségét, ha egy történész – jelen esetben a fiatal tanítvány – az ország egésze szempontjából kénytelen jelenében végiggondolni egy állam történelmét.) Kosáry politikai megbízásának eredménye egykötetes, a külföld számára készített magyar történeti összefoglalója.¹⁸ Amelynek – jegyezzük meg – a Horthyt és Gömböst (1941-et írunk!) kiemelten dicsérrő, valamint a polgári radikálisokat, a Tanácsköztársaságot elmarasztaló kitételeit nemcsak a korabeli kritika, hanem az utókor is szemére hányta. Nem beszélve a zsidóság szerepéről

írott mondatokról, amelyeket még akadémiai elnökké választásakor, 1990-ben is felhánytorgattak neki. (A nyilasokra tett kritikai utalásait persze nem kifogásolták vagy méltatták.)¹⁹ Teleki halála után, Bárdossy miniszterelnöksége idején is marad kapcsolata a külügyi kormányzattal.²⁰ (Kosáry egyébként jó történeti esszéistának tartja Bárdossyt; a miniszterelnök – ezt már Bárdossy monográfusa tisztázta – Kosáry másik témájának, a középkori magyar külpolitikának avatott művelője volt. Erről is hallhatunk ma korreferátumot.²¹) Kállay miniszterelnöksége idején pedig a „hintapolitika” angolszászbarát vonulatának mozgékony közreműködője, természetesen a kormánypárton belül is; ekkor kerül barátságba azokkal a külügyi értelmiségi tisztviselőkkel (mindenekelőtt Szent-Iványi Domonkossal), akiket a mai történetírás joggal jellemezhetne nyugati típusú *polgári demokratáknak*. *Azok voltak, Kosáry is az volt*. Magyarország német megszállása után a demokratikus és szövetségi politika híveinek vagy az üldözötteknek aktív segítségére van. (Ismertek az útlevélakciói, a bűjtatások. Mindezt Hóman tudtával egyé-

¹⁶ Kosáry Domokos levelei Angliából (1938–39. évből) és Amerikából (1941). MTAKK Kosáry Domokos–Dománovszky Sándor. Ms 4525/712–719

¹⁷ Szekfű Gyula Hóman Bálintozhoz 1942. III. 29. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSZKK) Fond 15/1474. Ugyanígy szellemben nyilatkozik Szekfű később (1954) Ortutaynak is. (Ortutay, 2009, I. 530.)

¹⁸ Az előszőr az Egyesült Államokban angolul, majd más nyelveken is kiadott magyar története: Kosáry, 1941. Előszört egyébként Szekfű Gyula írt hozzá. A könyv megjelent magyarul is: Kosáry, 1943b.

¹⁹ Az 1990. évi támadásra ellene: MTA Levéltára. A MTA 1990. évi rendes közgyűlésének (1990. május 21.) jegyzőkönyve, 411–451. p.

²⁰ Előszőr 1949-ben, amikor folyamatos megfigyeltetése kezdődött, majd 1957. novemberi letartóztatása után átvették az 1945 előtti miniszterelnökség, illetve külügyminisztérium bizalmi listáit. Kosáry fedőneveiről, titkos kódjáról az 1957 novemberében történt letartóztatása után az ÁVH összegzést csatolt az iratokról. – A Bárdossy-, Kállay-kormány idején a kormánypárt (MÉP) külügyi szakértőjeként kifejtett tevékenységéről 1942–44 között az ÁVH-nak helytálló információi voltak. Történetírás és politika – Kosáry életében is. ÁBTLL. 3.1.9. V–145890.

²¹ Bárdossy László kismonográfiát ír a középkori magyar állam külpolitikájáról: Bárdossy, 1943 Vö.: Pritz, 2001, 186.

ként, ezt többször hangsúlyozta, a Hóman-perben el is mondta.)²²

Így érkezett tehát a magyar történettudományban Kosáry vezetésével egy fiatal csoport az új demokrácia kiépítésének korához, amelyben a maguk igazának kiteljesedését képzelték.

Az első években, 1945–46-ban még bizhatnak. Abban ugyanis, hogy eljött az ő idejük. Kosáry is – nem alaptalanul – folyamatosságot érez 1939–1944 közötti mind szakmai, mind politikai aktivitása, valamint az 1945 utáni helyzet között. Úgy látszik: alkalmazkodó- és igazodó képessége kifogástalanul működik. Nemcsak a középiskolai tankönyveket írja – az 1941. évi „rövid magyar” története alapján – a kommunista párt kiadója, a „Szikra” részére, hanem a *Revue* témáival is igazodik az új demokrácia baloldali, sőt marxista elvárásaihoz: Marx- és Szemere-levelezés 1848-ból, az 1848-as forradalom társadalmi szempontjéről; a francia forradalom és Magyarország kapcsolata és a szovjet táborba jutott dunai népek kapcsolatrendszere.²³ (Szerintünk: valós és tárgyyszerű – igazodás is a kor politikájához – kiemelések.)

1945–46-ban még bízhattak a korábbi demokratikus erők továbbélésében, a békeszerződés aláírása, 1947 februárja után már kevésbé. De azért nem hitték, ahogy később mondták, hogy a Nyugat lemond a szovjetek megszállta zónáról. (Utólag vették csak észre ezt az időhatárt.) Igaz, erőszakosnak látszott a kommunisták előretörése az értelmiségi

örösváltások során, de a félreállítások először csak volt professzoraikat érintették.²⁴ (Még el is fogadható számukra a „fiatalítás”. Pozíciókat hoz.) Szekfűt „kihajózzák” Moszkvába (1946), Mályuszt nem igazolják (1945–46) közismert németbarátsága miatt, majd sorra kerül a következetesen náciellenes Domanovszky, azután a már a marxizmust is befogadó Hajnal István.²⁵

Először még – 1947. október–1948 márciusa, az 1848. év centenáriuma előtti hónapokban – úgy látszik, hogy a polgári baloldal fiatal értelmiségeivel együttműködnek majd a kommunisták. (Ahogy 1948 márciusában az Országgyűlésben még minden párt egyetértésben szavazza meg a nemzeti együttműködést szimbolizálni hivatott új Kossuth-éremrendet és a Kossuth-díjat. Az 1945 előtti németellenes népfrempolitika továbbvitelét jelentő szimbólumokat.) (Glatz, 2003b) Kosáry is aktív. Elfogadott, Nyugaton jól használható exponense az új tudománypolitikának. Az 1848-as forradalom és szabadságharc centenáriuma alkalmából Eckhart Ferenc (a Történelmi Társulat elnöke) és Kosáry (elnökhelyettes) együtt utazik Bendával és a Moszkvából hazatért kommunista funkcionárius Andics Erzsébettel Párizsba; jó viszonyban van Molnár Erikkal, a párt első számú történész exponensével, aki akkor külügyminiszter; megismerkedik Károlyi Mihállyal. (Lukácsi, 1990) Ő a Történelmi Társulat elnökhelyettese (1948), és társai ott vannak az igazgatóválasztmányban, a *Századok* szerkesztőbizott-

²² BFL. XXV. 1/a. Budapesti Népbíróság 864/946 Hóman Bálint perének tárgyalási jegyzőkönyve. 1946. március 20–23. Kosáry Domokos vallomása.

²³ Vö. a RHC 1946–47–48. évfolyamának Kosáry-cikkeit. Életmű-bibliográfiái – Dippold, 1983 és Soós István munkája is (in: Glatz, 1993a, 289–304.) – közlik a címeket, oldalszámokat.

²⁴ Az 1945–48 között örségváltásról, a régi történésznemzedékek félreállításáról: Glatz, 1983, 1985, 1990b, 2011. Újabb Romsics 2011b, 2011a.

²⁵ Domanovszkyról, Hajnalról és az örségváltások történetéről: Glatz, 1978, 1988. Hajnal Istvánra Glatz, 1988, 1993b. részletesen VII–XLI. p., továbbá 357–360., 375–377., 411–412., 445–446., 453–456.

ságában. (Ő itt is tag 1948-tól 1956-ig.) De néhány hónap múlva (1948 augusztusában) már a volt miniszterelnök, majd köztársasági elnök házi őrizetben, a „vörös gróf”, Károlyi kiválik a politikából. (Mindannyian a nemzeti együttműködés rendjének, a Kossuth-érdemrendnek a birtokosai.) S látszik már, hogy a Kossuth nevével jelzett népfrontpolitikának vége. Az áttérés a proletárdiktatúrára, a polgári pártok leszalámizása az értelmiségi frontokon is együtt járt a polgári demokratikus erők kiszorításával. Cseppben a tenger: a fiatal polgári demokrata Kosáry megpróbáltatásaiban az antifasiszta magyar értelmiség sorsa teljeseedik be. (Kosáry és csapatának sorsa: akár esettanulmány is lehet...)

HARMADIK KÉP: 1958. június 18.

Kosáry Domokos elítélése kémkedésért: négy év börtön (Nagy Imre és társainak kivégzése után két nappal)

A háttérjelenetek és háttérszínek az állítólag még a formalításra sem adó, megrendezett – erről csak egyszer beszélt – ítélethirdetést (1958. június 18.) ábrázoló, ma vizionálható képen.

Kosáryt 1957. november 14-én letartóztatják. A vád ellene: hűtlenség gyanúja.²⁶ Erről beszél az ítélet is. (A per iratkötetei alapanya-

gok egy *psychohistory* tanulmányhoz. Egy diktatorikus gépezet, amely mindent tudni akar az értelmiségről, és végül teljesen feleslegesen működik, mert az ítélet úgysem az állítólagosan elkövetett és nagy gonddal kutattott „bűn”-től függ, hanem kizárólag a politikától.) Nem igazolódik be a hűtlenség vádja, az, hogy államtitkokat közölt volna Kosáry a francia követvel 1957. márciusban, akít váratlanul ismert meg a budapesti francia intézet igazgatójával megbeszélte találkozáson. (Az igazgató 1947 óta ismerőse, Kosáry az ő segítségével remélte elérni, hogy egy nemzetközi konferenciára – talán az 1960. évi történész világkongresszus előkészítő értekezletére – őt hívják meg. Az már ugyanis eldőlt, hogy Molnár Erik lesz az egyik kiküldött, Kosáry pedig mind 1953, majd még inkább 1956 után magát ismét helyzetben érő ember, szeretett volna a másik delegált lenni.) Az ebéden – a váratlanul megjelent nagykövet kérdéseire – Kosáry részletesen elmondta véleményét az 1956. október 23.–november 4. közötti eseményekről; beszélt az október 23. körüli szovjet csapatmozgásokról, a magyar honvédség összeomlásról, a rádiószékház előtti jelenetről. Mindezek alátámasztásaként elmondta – a beszélgetést ugyanis lehallgatták, és magyarra fordítva olvasható a per iratai között –, milyen kortörténeti anyaggyűjtést („Adatok a forradalmi eseményekhez”) végeznek kollegáival az 1956. október 23.–november 4. közötti időszakról. Merthogy az már történelem, november 4-ét tudomásul kell venni.²⁷

Kosáry természetesen tisztában volt azzal, hogy az ENSZ-ben éppen 1957 januárjában állt össze az ún. ötös bizottság, amely a magyar forradalom és leverésének körülményeit volt hivatva tisztázni, és amelyet a magyar

²⁶ Kosáry perét – ahogy más pert is – csak úgy lehet rekonstruálni, ha a rendőrségi (ÁBTL), az ügyészségi (jelen esetben BFL) és a bírósági (jelen esetben Hadtörténeti Levéltár) anyagokat összeillesztjük. Érdemes azt a gyakori kutatói logikát felülvizsgálni, amelyik a perek intézményes rekonstrukciója helyett csak a rendőrség (ÁVH) anyagait tekinti egyedül döntőnek. Az előzetes letartóztatás elrendelése „kémkapcsolat” miatt: BFL. XXV. 97. b. A rendőrségi nyomozati anyag: ÁBTL 3.1.9 V–145890. A bírósági–katonai bírósági anyag, Hadtörténeti Levéltár. A kihallgatások, majd tárgyalás jegyzőkönyvei, a védő beadványa és a vádirat. Budai Katonai Főügyészség Vádirata. Bp. Katonai Bíróság 0030/1958.

²⁷ Kosáry vallomása 1958. április. 3.1.9. ÁBTL V–145890

kormány nem engedett be Magyarországra. Erről beszéltünk vele. De azok a feltételezések, hogy az ő Bendával összeállított – aki ekkor, 1956 novembere után Molnár Erik helyetteseként került vissza a Történettudományi Intézetbe, és igencsak „vonalban lévőknek” érezhette magát – anyaggyűjtéséből valami is ki kerülhetett az országból, csak az egyik ügynöki jelentésben szerepelt, és a vizsgálat során nem bizonyult igaznak. (A gyűjteményt az intézetben, illetve a Ráday-gyűjteményben, majd az Egyetemi Könyvtárban köztudottan és hozzáférhetően tárolták. Az oda megérkező belüleges tisztek átvételi elismervény ellenében minden további nélkül meg is kapták.) Azon már igencsak csodálkozhatott Kosáry – erről nem beszéltünk vele –, hogy az 1957. márciusi, és akkor lehallgatott, tehát már akkor ismert beszélgetés miért lehetett érdekes 1957 novemberében? Miután az ENSZ-jelentés már a nyáron közismertté vált, szeptemberben pedig az ENSZ azt elfogadta és a világ különböző nyelvein közzé is tette. Az 1957 őszén kezdődő vizsgálat során – legalábbis a rendőrségi, ügyészségi és a bírósági anyagok szerint – valójában több szó esett Kosáry 1945 előtti, majd 1949–50 és 1953–57 közötti „viselt dolgairól”, mint a letartóztatás tárgyáról... No és a magyar történettudományról, meghatározó személyekről... (A per valóban pszichiátriai tanulmány tárgya lehetne: a diktatórikus végrehajtó hatalom tisztviselői egymásnak ellentmondó érvelésére és a korabeli őrségváltó értelmiség gátálatalanságára. Elgondolkodtató, mert nem utoljára történt meg: milyen eszközökhöz nyúlhat a politika – akár tegnap, akár ma, holnap –, és milyen felkínált politikai eszközökhöz kész asszisz-

tálni az értelmiség. Jelen esetben a magyar történészek.²⁸)

Első háttérjelenet:

az 1948–1950 közötti őrségváltókról.

(Merthogy az újonnan nyitott vizsgálati aktához csatolták a Kosáry ellen 1949-ben megkezdett titkosszolgálati anyaggyűjtés dossziéját. Arról, hogy titkosszolgálati eszközöket vettek igénybe ellene 1949–50-ben, s hogy kik jelentettek – ráadásul aláírva – róla, arról valószínűleg élete végéig nem tudott. Jobban is tette, hogy az 1999-ben már hozzáférhető aktáit nem akarta látni. Én legalábbis így tudom.) 1949 folyamán átszervezik a magyar tudományos intézményrendszert. Létrehozzák az akadémiai intézethálózatot, aminek része lesz a Történettudományi Intézet, a volt Kelet európai Tudományos Intézetre alapozva. (Póto, 1994) Az átszervezés 1949 nyarán indul, egyébként Kosáry részvételével. Lehet, hogy jelenléte is közrejátszott: szakmailag nem is oly tragikus az átszervezés, sok jó erő – „önkritika” gyakorlásának árán – megmaradhat. Vagyis jól gondolta: az együttműködése – amúgy sem volt más választása – hasznos. Természetesen ő igazodik, de személye az átszervezési folyamatban nem meghatározó. Arra viszont aligha gondolt, hogy az állambiztonság titkos anyaggyűjtést kezdett ellene.

Láthatóan három téma vezette az anyaggyűjtőket – vagy az őket használó politikai tényezőket –: 1. A Horthy-korban betöltött *külsügyi–bizalmi szolgálat*hoz kötődő múltja. (Mellékelik is a Bárdossy-féle külügyminisztériumból Kosáry fedőneveit és fedőszámát.) 2. Az intézet irányításában, illetve a *Revue szerkesztésében követett politikai vonal*. A kifo-

²⁸ ÁBTL. 3.1.9. V-145890 és ehhez az 1957–58. évi vizsgálat-hoz rendelt korábbi (1949–54) titkosszolgálati jelentéseket

tartalmazó O-11182. sz. dosszié, s összevetésük az ügyészség (BFL i. h.) és a bírósági tárgyalás stb. összefoglalóival.

gások – láthatóan a politikai vezetés és a jelentők szerint is – a *Revue* teadélutánjait célozzák. Ezeket havonta tartották az intézetben, és rajtuk 1946–1948 között valóban megjelent számos magyarországi nyugati nagykövetség tisztviselője és a demokratikus pártok egy-egy vezető egyénisége. (A megfigyelési listák szerint többek közt az egyesülés ellenzése miatt pártjából már 1948-ban kizárt szociáldemokrata Kéthly Anna, azután Csicseri-Rónai István, vagy a hamarosan disszidált római követünk, Kertész István. És jelentik, hogy a Magyarországon járt Robert William Seton-Watsonnak, Jászi Oszkárnak külön délutánt szerveznek.) Ismeretes már, hogy a *Revue* szobáiba éjszaka behatolnak a szolgálat emberei, felfeszítik a szerkesztők íróasztalait. (Kosáry állítólag megjegyzi másnap – ezt is jelentik róla munkatársai –, hogy nem tudja, milyen „imperialista ügynökök” követhették el az íróasztal-feltörést.) Azt is jelentik, hogy állítólag Gerő Ernő már az akadémiai átszervezés kezdetén kijelentette, hogy a *Revue*-t meg kell szüntetni. (Hiába igazodott tehát a szerkesztőség a demokrata, sőt kimondottan baloldali tematikákhoz 1946–47-ben.) 3. A harmadik ügycsoporthoz, amelyre a vizsgálat irányult, *Kosáry nyugati kapcsolatai*. Amelyek mindenki esetében gyanúsak voltak a hidegháborúra berendezkedő szovjet rendszerben. (Andics Erzsébet, mint a kommunista párt központi vezetőségének új tagja, már 1949. márciusi, társulati elnöki székfoglalójában a nyugati imperializmus ellenséges erőiről beszél.) Mekkora csalódhattak a belügyi tisztviselők, amikor „elfogva” a Kosárynak címzett egyik levelet, amit Hans Nabholzól, a történész világszövetség akkori elnökétől kapott, lefordítatják, és abban az 1848–49-es kelet-európai események összehasonlító bibliográfiájáról – ami az intézet hivatalos munkatervének része volt –,

annak honoráriumáról esik pusztán szó. Ez volt tehát a nyugati politikai kapcsolat...²⁹

De a szakmában a törés már 1949 tavaszán látszik. Kosáry elfogadja – a jelentések szerint – az új helyzetet. Ő terjeszti elő mint a társulat alelnöke – ekkor még Eckhart Ferenc az elnök – a politikai indítású átszervezést, hogy ti. az egész vezetőség mondjon le (március 20-án), sőt benne van a jelölőbizottságban is, amely Andics Erzsébetet elnöknek javasolja. Egy hét múlva újraválasztott vezetőséggel áll fel mind a társulat, mind a *Századok* szerkesztősége, mindenütt Andics az elnök – de Kosáry marad a társulatban az egyik elnökhelyettes, és marad a *Századok* szerkesztőbizottságában is.³⁰ Hogy az intézet vezetését nem tarthatja meg – ezt később is elismerte –, korán világos volt előtte. (Molnár Erik mint miniszter, az új és nagyobb létszámú intézetnek a korban nem vitatható igazgatójelöltje volt, és lett az igazgatója.) Azt, hogy az Eötvös Kollégiumban megszüntették az állását – ami a főállása volt –, az általános politikai fejlemények következményeként fogadta. (Lukácsi, 1990) De azt, hogy Szekfű helyére nem őt, hanem Andicsot nevezték ki az egyetemen, már nehezen viselte. És noha együttműködik az átszervezésekben, mind a Történelmi Társulatban, mind az Akadémián, mégis folytatódik a titkosszolgálati akció ellene. (A jelentések természetesen jellemzik a közhangulatot, a korabeli közbeszéd témáit. Élveznénk is mint kutatók, ha nem ismernénk az áldozatokat: akár a feljelentetteket, akiknek életútjuk tört meg, vagy tört ketté, akár a jelentőket, akik később, a rendszer szétesése után a saját maguk áldozataiként élhették le, lelki vívódások közepette hátralévő éveiket, évtizedeiket...)

²⁹ ÁBTL O-III82.

³⁰ Vö. erre a *Századok* 1948–1949. évi folyamaiban megjelent társulati beszámolókat.

Nos, az informátoraink Kosáryról is jelentek mindent, olyant is, amit nem is kértek tőlük. Így ünnepeltünk egyéniségét, írói és közéleti szerepléseit jellemző szellemes megfogalmazásait – azt is mondhatnánk: híresen éles nyelvelésének fordulóit – is megörökítették. Szellemes, indulatos (vagy úgy hangzó) kiszólásai nemegyszer meghatározták a kollégáikhoz fűződő viszonyát. Az ösztönös szellem nemegyszer áttöri az értelem burkát. A megtörtént esetek és a színezett híresztelések mögött lényegi, elvi, szemléleti és politikai érdekek húzódtak meg. Kosáry pedig a pesti értelmiségi szó-asszók kiemelkedő mestere volt. Nem csak írásos vitáiban. Két eset, amelyet a jelentések megörökítettek, de amelyet nekünk is mesélt. S amelyeknek hatása is lehetett – furán – életpályájára. Hitte például, hogy Andics gyűlölete – ami elkísérte az 1980-as évekig – a források szerint vele mindig udvarias, sőt lojális Kosáry ellen a következőképp keletkezett. 1949. Kosáry terjeszti: az előző évben segítette Andicsot Párizsban – ez igaz is –, s miközben tolmácsolt neki, Andics kritizálta őt a franciák előtt. Andics azért támadja őt lépten-nyomon, mert azt, hogy rászorult, nem tudja neki megbocsátani. Ugyancsak 1949. Kosáry mondja – jelentik is róla, két változatban –, de ezt is maga mesélte nekünk: Andics és ő közte Kossuthról, Görgeyről a vita tárgya, hogy szerinte Kossuth felelőtlenül hajtotta bele a nemzetet a Függetlenségi Nyilatkozatba és a további háborúba 1849 tavaszán. Andics érve: hosszú távon Kossuthnak volt igaza. Kosáry legendája: ez olyan, mintha valaki tudná novemberben, hogy májusban sütni fog majd a nap, s ezért karácsonykor napernyőt hord. . .³¹ Én sem voltam elég bátor, vagy túlságosan ragaszkodtunk egymáshoz, hogy

megkérdezzem: vajon számolt-e azzal (s vajon számolunk-e azzal), hogy e nyelvelések – amelyekből oly sokat élvezettel hallgattunk – eljutnak a célzotthoz is. . . És Andics milyen helyzetben érezhette magát? 1922-ben letartóztatottként, fiatal mozgalmárként Magyarországról kicserélik a Szovjetunióba – ahol egyetemre jár az 1920-as években, majd tanít Moszkvában –, s amikor hazajön, a „mozgalm” nemcsak politikai, hanem tudományos funkciókba is helyezi. 1948-ban, első tudományos szerepléseként ki kell mennie Párizsba, épp csak felolvasni képes egy szöveget, és ott van egy sármos, udvarias, nyugati-európai iskolákban képzett fiatalember, aki nemcsak hogy az általa valóban veszélyesnek tartott „burzsoá szemlélet” alapján áll, nemcsak valóban tehetséges, nemcsak őrá szorul a nyelvi nehézségek miatt, hanem még nyelvére is veszi a pesti társasági életben. Amit még az államvédelem is jelent neki. Kölcsönviszony, kölcsönös félelem a másiktól, és kölcsönös ellentáborgyűjtés. (A magyar történettudományban is így volt ez, elkísérte Kosáryt is haláláig – s tart néha még ma is.)

Lelki, egyéni és kollektív lelki zavarok. A diktatúrák a jobb sorsra érdemes *psychohistory* kutatási tárgyai lehetnének, mondjuk a diktatúrák kutatóinak. Már csak azért is, mert a pszichiátriai irodalom ismerete nélkül nem lehet a diktatúrákra vagy a centralizált hatalomgyakorlásra általában jellemző kölcsönös félelmeket, gyanakvásokat megérteni. Sem a múltban, sem a jövőben. . . Mert egy demokratikus rendszerben – ha ezeket nem jelentik és nem használják fel – ezek a *nyelvelések*, *legendaképzések* lehetnek akár ilyen formában testet öltő mély – mondhatnánk, akár történetfilozófiai – szellemi alkotások is.

Az átszervezés után – láttuk – Molnár Erik lesz a Történettudományi Intézet igazgatója,

³¹ ÁBTL O-III82.

és a centralizált akadémiai intézményrendszer kiépítése következtében, az intézet igazgatói állása a magyar történettudomány elsőszámú vezető pozíciója. Kosáry 1950. január 1. után kap még egy ideig szerződéses foglalkoztatást. Benda és a *Revue* másik két munkatársa az elbocsátásuk után még azt sem. A többi „telekis” – ez a kategória még az 1980-as években is élt, igaz, már nem csoportképzőként – „önkritikát” gyakorol (1950. április).³² Az új korosztálytársak, az akkori őrségváltók (neveiket nem érdemes sorolni) minden fórumot kézbe vesznek. Azután Kosáry elveszti akadémiai szerződését. Hogy a feljelentés-gyűjtést miért folytatják ellene, nem tudjuk. (Nem is az ő személye miatt, inkább a rendszer jellemzésére lehet egyszer érdekes ennek feltárása.) Sorsát valószínűleg azok a jelentések (1950. június 27., 29.) pecsételték meg, amelyekben kollégái aláírva állítják: Kosáry Görgey-monográfiája azzal, hogy az 1849-es békepártot „mossa tisztára” és a függetlenségi gondolat ellen érvel, azzal 1936-ban Gömbös németbarát politikáját támasztotta alá, és „előkészítette” – így írják! – Magyarországot német megszállásának elfogadását, majd 1944-ben.³³

És Kosáry tudomásul veszi – ismét kényszerűen – a politikai változást. Most is, 1950-ban, ahogy majd 1956-ban. Megtalálja a maga helyét: az Eötvös kollégiumi bibliográfiáját dolgozza ki, tapasztja, dagasztja... Marad a szakma. Amit soha nem adott fel.

A volt Eötvös-kollégistákról úgy tartották – s ez a szóbeszéd még az 1960-as években,

tehát másfél évtized után is élt –, hogy „elites arroganciájukat”, mindenekelőtt Kosáryt, meg kell törni, mert ez az új értelmiség érvényesülésének legnagyobb akadálya. Amikor először hallottam – ez az én visszaemlékezésem 1963-ból, amikor bekerültem a szakmába, s megismertem mind a „49 előttieket”, mind a „49 utániakat” –, hozzátettem az értékeléshez: persze, mert a volt nyugati orientációjú polgári demokraták szakmailag legyőzhetetlen riválisok voltak. Valóban. Most kutatóként is így látom. Egyébként is, szükség volt itt is az „osztályellenségre”. És Kosáryt, az Eötvös-kollégistát, a régi középosztálybélit, a nyugat-európai műveltségű hangadót mind a moszkoviták, mind a „fényes szellők” generációjából sokan – középszinten – jobboldalinak, nacionalistának, imperialistabarát közéleti közellenségnek tekintették.

1951 októberéig még kap tiszteletdíjat, „cél támogatást” – hasonlóan Hajnal Istvánhoz – az Akadémiától, majd 1951. november 1-től az Országos Könyvtári Központ munkatársa, azé a szervezeté, amely az 1945 után gazdátlanul maradt könyvtárak felszámolását, anyaguk beosztását végzi a közkönyvtárakba. (Megjegyzendő: az 1949-ben „átszervezéssel” eredeti állásukból eltávolított történészek közül többen – így a „telekis” Tóth András, a levéltáros Komjáthy Miklós, az akadémikus Wellmann Imre is – „számúzótként” a könyvtárakban találtak helyet.) Azután 1952 októberében könyvtárosi állást kap a gödöllői egyetemen. (Solti – Koós né, é. n.) (Erről is hallunk ma előadást.) Bibliográfiai munkáján dolgozhat, a rá jellemző kitartással; először az első, majd a második kötetet jelenteti meg – erről is lesz külön előadás ma itt. Azután 1951-ben, Kossuth közelgő születési évfordulóján ismét a közélet napirendjére tűzik a Kossuth-témát. De most már nem a demok-

³² Írásos jelentés erről: ÁBTL O-III82., illetve Makkai László, Niederhauser Emil szóbeli közlései.

³³ Ezt az ideológiai elemet az 1957. évi rendőrségi vizsgálaton kiindulópontként kezelték, később – a vizsgálatok összefoglalóiban és bírósági anyagokban már láthatóan, 1958-ban már lehet, hogy feltűnő bormírtsága miatt – mint terhelő körülmény, elköpött.

ratikus és németellenes összefogás szimbólumaként, mint 1947 őszén–1948 tavaszán egy időre, hanem a nyugati imperialista gyarmatosítók elleni összefogás kurucos szimbólumaként, és az új, a Nyugattól független államberendezkedés és politikai rendszer száz évvel azelőtti előfutáraként. A terveket Andics Erzsébet terjeszti elő. (Andics, 1951) 1952-ben, a Kossuth-születésnapon, megjelenik a Kossuth-emlékkönyv. Az előszót Révai József írja, aki a Történelmi Társulat díszelnöke, de az első tanulmányt – Andics nyomtatásban is megjelent előterjesztésére – Kosárytól rendelik meg: *Kossuth Lajos harca a feudális és gyarmati elnyomás ellen*. Tegyük hozzá: 1848-ig, vagyis elkerülni a Görgey-konfliktust... (Egyébként Szekfű csak a második kötetben, egészen hátul kap helyet, és készíti el élete talán legszebb tanulmányát az öreg Kossuthról. Mennyivel másként tekint az idős Szekfű, az immáron sokat megélt ember az öreg Kossuthra, mint tekintett négy évtizeddel korábban!) (I. Tóth, 1952.)

Kosáry tanulmányát nyilvánvalóan elemzik majd a korszak kutatói, ma is a korreferátumok során. És talán felfigyelnek: a szöveg – szokásosan elegánsan, szokásos briliáns esszéisztikus kifejtéssel és természetesen kifogástalan jegyzetapparátussal, de – igazodik az elvárásokhoz: a „gyarmatosítás” elleni kampányhoz. Mindenekelőtt a fogalomhasználatban. (Nem tartozik a legjobb írásai közé – ő sem gondolta annak. Ezt, amikor közösen állítottuk össze a 75. születésnapra kötetet 1988-ban, tisztáztuk. [Kosáry, 1989] Azt is, hogy a konstrukció – az állami önállóság intézményei megteremtésének leírása – ezzel együtt tökéletes.) De a kötetbemutatókból és az évfordulós konferenciákból Kosáryt ugyanúgy kihagyják, ahogy kimarad az 1952–53-as évek szakmai-ideológiai ámokfutásából.³⁴ (Így legalább nem került kísértésbe...

S nem kellett később igazítani-igazolni magát önmaga előtt esetleges botlások miatt, amelyet egy botor korszakban az életben maradáshoz szinte minden közéleti szereplő elkövetett.)

Második háttérjelenet: *a képen, amelyen előtérben az 1958-ban elítélt Kosáry áll: Kosáry újraaktivizálódása 1953–57 között*

Sztálin halála, majd Rákosi leváltása és a Nagy Imre-kormány megalakulása (1953. július 4.) után újból aktív a társasági és a szakmai életben. Ismét úgy érezhette: a rákosisták távozását követően az övek, demokraták a szerepvállalás kötelezettsége. (Ahogy az 1949 előtti demokraták ismét aktivizálódnak a politikai életben.) Nyilvánosan először a *Századok* 1953. november 20-i szerkesztőbizottsági ülésének meghívottjaként szólal meg. (Egyébként a *Századok* szerkesztőbizottságának tagja marad 1950 után is, sőt – láttuk – a társulati elnökhelyetteségét sem vonják vissza.) Védi az 1949 előtti intézetet, itt beszél arról, hogy ők valóban nyugatbarátok voltak, de nem sovínisták, nem imperialisták, és határozottabb önkritikát kér a a vezetésbe – joggal gondolhatta: őhelyette – „bevett” régiektől, a főtítkári székbe ült Elekes Lajostól.³⁵ Ezután – ahogy a jelentések szólnak – ismét bejárása van az intézetbe, igaz, nem tagként. (Az intézetbe különben már 1954-ben beveszik Mályusz Elemért, akit 1945-ben nem igazoltak németbarátsága miatt, és ott van a régiek közül Makkai László, Barta István, valamint a volt Eötvös-kollégisták közül a bécsi levéltári szolgálatból hazatért Paulinyi Oszkár.) Hamarosan kinevezik a gödöllői könyvtár igaz-

³⁴ A Történelmi Társulat 1952. évi Kossuth-konferenciáin előadók: Varga János, Spira György, Szabad György, Barta István, I. Tóth Zoltán és Andics Erzsébet.

³⁵ Kosáry Domokos felszólalása a *Századok* szerkesztőbizottsági ülésén: *Századok*, 1953/4:621–70. és 1954/1:172–73.

gatójának (1954), beadja kandidátusi disszertációját, megvédi azt (ismét a Kossuth-téma, 1955) és – barátja naplójegyzete szerint – célba veszi az egyetemi tanszéket. (Ortutay, 2009–2010) Bízva abban, hogy Andics előbb-utóbb bukni fog.

1956-ban megjelenik Nagy Imre környezetében, szerepléséről elbeszéléséből és a periratokból tudunk. Azok egybevágóan: int a realitásra, a Szovjetunió figyelembevételére. Nem szervezkedik – mint a történészek Forradalmi Bizottságának elnöke sem –, többször meséli: csak egyszer hívta össze röviden az ülést. Véletlenül találkozik csak Losonczy Gézával, Vásárhelyi Miklósnak, Nagy Imre sajtófőnök-mindenesének is csak Pethő Tibor mutatja be 1956. november 2-án. A Petőfi Kör törté-

nészvitáján is mérséklően beszél, és az SZKP XX. kongresszusának szellemét kéri következetesen érvényre juttatni. (Minderről így számol be 1958-ban az ítélet is.) Andics hírhedt kirohanása ellene – több egykori jelenlévő szerint is – azért következik be, és az élethoszsiglani harag is ide nyúlik vissza, merthogy ne a polgári Kosáry magyarázza a XX. kongresszust nekik... (Hegedűs – Rainer, 1990) Aktuális politikai cikkei jelennek meg (a szellemi életben vitákat követelve, a felszámolt Eötvös Kollégium védelmében) a *Magyar Nemzetben*, a *Szabad Népből*.³⁶ Tárgyal Molnár Erikkel, és – vallomása szerint – az ő javaslatára hívják vissza Benda Kálmánt az intézetbe, és nevezik ki igazgatóhelyettesnek (1956. október–november).³⁷ Ő az egyetemre

³⁶ *Vitákat a szellemi életben. Magyar Nemzet*. 1956. 213, 5.; *Az Eötvös-kollégiumról. Szabad Nép*, 1956. 293, 4.

³⁷ ÁBTL. 3.1.9. V–145890; akkor már, 1957–63 között „Kosáry Domokos sk. vallomása”. Kosáry valós 56-os szerepéről legmegbízhatóbban a Katonai Bíróság anyagai szólnak. Részben a védő beadványa (1958. június 2.), részben a tárgyalási (1958. június 18.) jegyzőkönyvben az idézett tanúk vallomása. Itt, jegyzetben érdemes – a sok 56-os legenda tisztelete mellett – néhány tényt felsorolni.

1956. október 6-án Kosáry a Szabó Ervin Könyvtár egyik ülésén, „ahol a vita hangja ellenforradalmi jellegű volt, a legélesebben utasította vissza a felszólalók hangját”. (Kóhalmi Béla, a századelőn a *Huszdik Század*, majd Szabó Ervin közvetlen munkatársa, a Tanácsköztársaság könyvtárügyi biztosa, illegális kommunista, 1945 után a hazai könyvtárszervezet első számú politikai szakmai vezetője.)

November 2-án az agráregyetemi nagygyűlésen felszólalt, tiltakozott a kommunistaüldözés ellen, „felhívta az ifúságot, hogy védje meg a nép vívmányait és akadályozzon meg minden restaurációs kísérletet”. (Csizmadia Ernő, a gödöllői egyetem agrárközgazdász docense, akkor már, – 1957–63 között az MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának munkatársa. Majd hozzáteszi: „az ellenforradalom utáni pártnapon kiértékeltek” és Kosáry magatartását „követendő példának tekintették”.

November 2. Megjelenik a Nagy Imre-kormány sajtóosztályán, a parlamentben, Pethő Tibornál – akit

még Ortutay köréből ismert – „tiltakozott a szovjet- és kommunistaellenes uszítás miatt”. Pethő vallomásában hozzáteszi: ekkor mutatta be Vásárhelyi Miklósnak, Nagy Imre „mindenes” sajtófőnökének (Pethő Tibor, a hazai polgári baloldal legendisztikus újságíró-szerkesztője, Pethő Sándor fia, Nagy Imre támogatója, megkérdőjelezhetetlen humanista-baloldali értelmiségi még az 1950-es években és '56 után is a politikai vezetés számára.)

November 3. A Történettudományi Intézetben felszólalt Kosáry: „hangsúlyozta, hogy a népi demokrácia talaján áll, és egyúttal élesen tiltakozott a kommunistaellenes jelenségek miatt”. (Zsigmond László, aki illegális kommunistaként lett 1945–53 között a pártfőiskola – egyébként kiemelkedő műveltségű – tanára, 1953–56 között az MTA TTI osztályvezetője, majd 1957–60 között az intézet igazgatóhelyettese, s aki vallomását szóban még kiegészíti a bírósági tárgyaláson: Kosáry „józanabban viselkedett, mint egyes párttag történészek és november 3-án elhatárolta magát a fasisztáktól”. Az „ellenforradalom leverése után” a párt káderosztályán „szóba jön”: „jóvá kell tenni azt a sérelmet, ami Kosáryt érte az előző években”. Majd hozzáteszi: Kosáry az „ellenforradalom után is pozitív magatartást tanúsított, és állandóan foglalkoztatott bennünket, hogy magasabb beosztást biztosítsunk számára”. Kosáry az MTA külügyi bizottság tagjaként még 1957 tavaszán is aktív.) Hadtörténelmi Levéltár. Budapesti Katonai Bíróság. 0030/1958.

szeretne kerülni. Az egyetemen a forradalom hatására megalakul a Forradalmi Bizottság, s ebből novemberben a Rehabilitációs Bizottság, amely tucatnyi, 1949-ben eltávolított professzor rehabilitálását javasolja. (Köztük Kosáryét.) De 1957. januárban jön a politikai fordulat, kezdődnek a tömeges megtorlások, jönnek vissza a balosok, s amikor februárban újrakezdődik a tanítás, a Rehabilitációs Bizottság már elenyészett, javaslata feledésbe merül.³⁸ Egyébként sem üres a tanszék, mert a forradalom után Moszkvába emigrált Andics 1958-ban hazatér, s míg a nyilvános politikai szerepléstől – parlamenti képviselőségtől – távol tartják, egyetemi állását megtarthatja. Majd amikor a nagyimista reformer agrárpolitikus, Lázár Vilmos ötletére 1957 elején útjára indul az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának sokszorosított kiadványaként az *Agrártörténeti Szemle*, Kosáry – aki Lázár Vilmos „távoli barátja”-ként kerül a gödöllői könyvtárba – nemcsak szerkesztőbizottsági tagja az új kiadványnak, hanem a könyvtár főigazgatójaként annak kiadója is.³⁹

1956. november 4. után – s ezt nemcsak a börtönben írja, de komolyan gondolta később is – új korszak kezdődött számára: lezárult a forradalom kora. (Ahogy lezárultként beszélt a nyugati polgári orientációról is a „fordulat”, az MDP II. kongresszusa utáni

³⁸ Borsodi Csaba szíves közlése.

³⁹ A szerkesztőbizottság tagjai: Kosáry Domokos, Lázár Vilmos, Makkai László, Penyigey Dénes, Szabad György, Tálasi István, Wellmann Imre. Szerkesztőségi titkár: Gunst Péter. Az első számhoz a beköszöntőt Kosáry Domokos írja. Gunst és Wellmann, valamint Zsarnóczay Sándor szóbeli közlése szerint a Lázár Vilmoshoz szorosan kötődő két fiatal, Gunst és Hoffmann Tamás végezte a szerkesztést. Gunst néhány év múlva főállásban a *Szemle* szerkesztője lesz. Az Agráregyetemről mint 1956 előtt és után a Nagy Imre nevéhez kötődő reformok műhelyéről legújabbban: Zsarnóczay, 2013.

időről. Közreműködött az egyikben is, a másikban is, de miután azok vereséget szenvedtek, tudomásul vette.) A kortörténeti dokumentumgyűjtemény összeállítását – legalábbis az általam ismert források és a rendőrségi nyomozati, valamint a katonai bíróság vádirata szerint – is ezért kezdi. (Semmi sem támasztja alá azt a gyanút, hogy nemzetközi szintű anyaggyűjtéshez, az ENSZ ötös bizottságának anyaggyűjtéséhez szegődött volna el. Hogy mindez illegális szervezkedés lett volna, ma már csak kedves legendának tűnik a források világánál.⁴⁰)

Harmadik háttérjelenet: *Kosáry két és fél évet ül a börtönben (1957–1960)*

Felvezető hangulati elem a Kosáry elleni perben, hogy polgári származású, hogy 1945 előtt és után angolszászbarát politikát folytatott. (Megrázó lett volna számára, szerintem ezért sem akarta megnézni 1999 után a per iratait, hogy volt barátja, saját sógora, Eötvös kollégiumi „családtársa” írja – egyébként ügynökként – a legrészletesebb jelentést.) Azután tényszerűen rögzítik – nem tudni, ez mennyit nyomott a katonai ügyész-tisztviselők előtt –, hogy feleségének nagybátyja, a kommunista Huszti Ferenc a KMP Kun-frakciójának egyik vezetőjeként 1919-ben Bécsbe, majd Moszkvába emigrált, és ott a párt egyik irányítója lett, s aki a Kun-csoport likvidálásakor halt meg Moszkvában. (Valóban, az illegális párt történetéből már részletesen ismerjük a zalai cipész két fia, József és Ferenc sorsát.)

⁴⁰ Az feltehető – és a rendőrség elfogott egy Párizsba küldött francia követségi táviratot, amely szerint a francia kulturális intézet folytatott itt, Budapesten anyaggyűjtést a francia kormány számára –, hogy ezt felhasználták az ENSZ-jelentéshez. E távirat utal arra, hogy a Kosáry által elmesélt történetben bizonyos új elemeket is találtak, amelyeket hasznosítottak a szövegében.

De leírják a katonai bírósági összefoglalóban – láthatóan méltatóan –, hogy polgári demokrata volt, hogy a német megszállás idején bátorságot mutatott az üldözöttek mentésében, s hogy Ortutay és más politikai vezetők is közbenjárnak a letartóztatott érdekében. (Többek között a belügyminiszter-helyettes is.) Leírják, hogy most, 1957-ben, a marxizmussal együttműködőnek mondja magát, hogy 1956-ban igaz, hogy részt vett Nagy Imre nevezetes 60. születésnapjához tartozó ünnepségen, ahol egyébként háromszáz ember volt jelen (Rainer, 1996–1999), de nem tartozott Nagy Imre köréhez, Dudás Józsefről kezdettől mint fasiszta bűnözőről beszélt, s hogy október 23-a után is mindig mérsékletre intette a környezetét. (Ismételjük, erről beszél őszintén a perben az első számú szemtanú 1958-ban, Zsigmond László, a történészfront nagy műveltségű és igen befolyásos kommunista funkcionáriusa is.⁴¹) A meglepő fordulat: az ügyész kész volna elállni attól, hogy elítéljék. (Feltehetően nemcsak a vizsgálati eredményeknek, a befolyásos közbelépéseknek, hanem a tárgyaláson a baloldali-kommunista kollégák kiállításának is köszönhetően.) De a politika másként dönt. Feltételezhető ok: 1958. április 14-én vagyunk, amikor a Nagy Imre-perben már előzetes döntések születtek, és a parancs: Kosáryt „bíróság elé kell állítani, el kell ítélni. Utána később, megbocsátás címen esetleg lehet majd szó hasonló kérdésről.”⁴² (Hát ez is a pszichohistory esete: vajon a hatalom miért éppen 1957 novemberében tartóztat le valakit egy február–márciusban már ismert beszélgetés lehallgatására és egy ügynöki jelentésre – a sógor második számú

jelentésére – hivatkozva, s vajon hogyan viszonyult egymáshoz a rendőrség, a katonai bíróság, az ügyészség a hatalmi ágazatokon belül...)

Vagyis: a Kosáry-per valójában összeomlott. Kellett a Nagy Imre-perhez, illetve az 1957. januári balos fordulat után, Nagy Imre elítélése előtt kellett az értelmiség ellen – talán azért is, mert az 1957. februárban induló letartóztatási hullámban túlnyomó számmal voltak a munkások – felvonultatni még néhány pert, lecsukni néhány tucat értelmiségit, ellenforradalmároknak kiáltani ki őket, hogy azután, majd amikor a nemzetközi politikai helyzet ezt megköveteli, szabadon lehessen engedni őket. (Ahogy már 1948 után is ki kellett kiáltani embereket jobboldaliaknak, „imperialista-barátoknak”).

A börtönben különben dolgozik. Több-ször elmondja, hogy Molnár Erik intézetigazgató Londonból is szerez be számára könyveket. Ismertek az ott megírt munkái. (A magyar külpolitika történetének egyes fejezetei, valamint a döblingi Széchenyi és a gondolkodását olyannyira pontosan tükröző *Olvasónapló – A chilloni fogoly*. Vö.: Kosáry, 1978, 1981, 1997) Nagyszerű termékek, nagy lelki erőről tanúskodnak. És ismertek most már a perben keletkezett vallomásai, akkor készített feljegyzései. Korrekt szövegek, az ő véleményét tükrözik. Senkire semmit nem írt le, ami árthatott. Magáról sem olyat, amiről úgy gondolta, később nem vállalhatja. Ismertem véleményét azokról, történész kollégákról, akikről „sk. vallomást” kértek tőle. Ezek a szövegek sokkal kedvezőbbek az illetőkről, mint a nekem szóban a kollégákról előadott véleménye volt. És őszinte mindaz, amit 1956-ról, mármint saját akkori álláspontjáról – forradalomról, ellenforradalomról, kapitalizmus restaurációjáról – vallomásszerűen leír. Ez is

⁴¹ Vö. 37. sz. jegyzetben írottakkal. ÁBTL₃.1.9. V-145890.

⁴² Uo. Ez az eset is besorolható a Gál Éva által elemzett Litván György, Mérei Ferenc... peréhez. Gál, 2009.

meglephette a tisztviselőket. És nyilván az a szorgalommal átdolgozott sok-sok hónap, amely – ugyancsak feltehetően – tiszteletet keltett börtönkörnyezetében.

NEGYEDIK KÉP: 1968–1990 –
akadémiai kutatóhelyen:

előtérben a kutató, majd az akadémiai elnök

1960-ban szabadul, először a Pest megyei Levéltárba – erről is fogunk gondolom hallani ma –, majd 1968-ban a Történettudományi Intézetbe kerül. Első intézeti napján, a rá jellemző módon, azaz hölgyek és hívek kíséretében vonult végig a folyosón, bekopogott hozzám, kihívott. A többiek csak nézték. Odavezetett Mályusz szobájának ajtajához, és jó hangosan mondta: „De hát Ferikém, én azt hittem, hogy a németek elvesztették a háborút!” (Célozva arra, hogy Mályuszt én mindig védtem szakmai tereferéink során. E fordulatot Mályusztól egyébként mások előtt is használta.) Egész addig nem tértem napi-rendre e teátrális kirohanása felett, amíg nem láttam, most, 2013-ban ezen konferenciára készülve, mit írt a börtönben, vallomásában 1958-ban Mályusztól. Most már csak kunco-gok: életében ilyen pozitívan nem beszélt, nem beszélhetett Mályusztól, mint ahogy róla a börtönben írt, mert nemcsak politikai ellenfelek, hanem személyes haragosok is voltak. Hát ez is Kosáry és a szakma viszonya volt. A „mi” tudat, az értelmiség összetartozás tudata.

Kedves Barátaim!

Az életúton jöttek még igazán jelentős állomások, ám nagy fordulatok már nem következnek. Az elnököt bemutatja Akadémiánk jelenlegi elnöke, Pálinkás József, a történettudományi intézeti kutatásokat tárgyalja majd Ormos Mária, a régi barát. Én a képhez,

amelynek előtérében Kosáry a kutató, majd az 1990-ben megválasztott akadémiai elnök áll, három háttérjelenetet szeretnék felrajzolni. Adalékként ünnepeltünk életközegéhez, amelyben leélte utolsó négy évtizedét. Figyelmeztetni: 1968-ra, amikor Kosáry visszatért a Történettudományi Intézetbe, fordulni kezdett szűkebb környezetében, a magyar történettudományban és a magyar tudományban a világ. S hogy – a szovjet megszállás utolsó két évtizedében – jó irányba ment ez a változás, hogy a fordulás nem akadt el, abban neki ugyancsak része van. Az örök újrakezdőnek...

Első háttérjelenet: *az 1949-ben kiszorítottak és kizártak rehabilitációja (1978–1990)*

Kosáry rehabilitációja és helyének megtalálása a szakmában és a hazai szellemi életben része az 1949-ben kiszorítottak vagy félreállítottak rehabilitációs folyamatának. Hosszú, 1975 után felgyorsuló, mind szélesebb körre kiterjedő folyamat, amelynek végpontja 1989, illetve 1990.

Az 1949-es döntések kiigazítása – láthatuk Kosáry, Benda esetében is – megkezdődik Sztálin halála után (1954-ben), a politikai huzavonát is követve hol megtorpan (1955–56-ban), majd folytatódik a forradalom hónapjaiban, azután ismét megtorpan (1957 tavaszán), hogy újra lendületet kapjon 1961, de még inkább Helsinki (1975) után. A történettudományról szólva: 1976-ban az intézetben megalakul a Historiográfiai osztály – e sorok írója az alapító osztályvezető –, megindítja a régi történészek munkáit kiadó *Történetírók Társá-t* (az 1949-ben akadémiai tagságából visszaminősített, és előtte az egyetemről is eltávolított Domanovszky Sándor válogatott tanulmányaiival, folytatva Szabó Ervin, Marczali Henrik, a katolikus történetírók, majd

Szekfű Gyula műveivel, 1978–83). Az osztályvezető az Akadémián nyilvános nagy előadásban tárgyalja az 1949-ben kizártakat: először Domanovszkyt (1978), majd Szekfűt (1983), végül Hajnal Istvánt (1987). Szintén akadémiai fórumon (1983) a szaktudomány kettős örökségéről beszél: a magát megújítani akaró marxista tudományosság mellett az 1945 előtti magyar szaktudomány legkiválóbbjairól, eredményeiről. És az élők helyének megtalálásáról a magyar tudományos intézményrendszerben. A rehabilitációs – mind szakmai, mind kultúrpolitikai rehabilitációs – folyamatot a rendszerváltás 1989–1990-ben zárja mind az Akadémián, mind a közéletben: az Akadémia 1989-ben valamennyi 1949-ben kizárt tagot visszaveszi (közöttük Mályusz Elemért is), 1990 tavaszán pedig a kormány a rendszerváltás folyamatában alapított új elismerést, az első Széchenyi-díjat poszthumusz módon Hajnal Istvánnak ítéli. (Az Akadémia élén [1985–1990], valamint a művelődési kormányzat élén [1989–90] két történész áll.)

Kosáry életútjáról, csak emlékeztetőként. 1977-ben a tudományok (akadémiai) doktora, 1982-ben akadémiai levelező tag (követi őt 1985-ben Makkai László). (Korfestő történet: akadémiai jelölésekor, 1982-ben az 1950-es évek kiöregedett, elszánt funkcionárius történészei – Andics Erzsébet, Nemes Dezső – amellet, hogy ellenjelöltet állítanak, a régi fiatalabb barátot, akit különben a Kosáryt támogatók nem vitatnak, még politikai-ideológiai eszközökhöz is nyúlának (a jelölt „nem marxista”). De... De ekkor már Berend T. Iván is sorompóba lép, ő a reformszocialisták képviselője, az Akadémián osztályelnök, hamarosan elnök és a párt központi bizottságának tagja. (Berend, é. n.) Vagyis a politikában már, legalábbis az értelmiségi szférában, a re-

formszocialisták erősebbek, mint a dogmatikusok vagy a kommunisták. És Kosáry most is – amikor a reformszocialistákhoz sorolódik – a reálpolitika hirdetője: a kis nemzetnek igazodni kell tudnia a világhatalmakhoz, és tudomásul venni az erőviszonyokat. Görgeyre gondolt? Nem akartuk kérdezni tőle. Csak egymás között mondtuk: az áldozatot és a hőst nem szabad összekeverni. Sem társadalmi, nemzeti méretekben, sem egyéni szinten. Ő volt áldozat éppen eleget. Az áldozat szerepét „hősiesen” – ő azt szerette mondani, „okos önzéssel” – viselte. Talán ezért is értette a maga helyzetét ilyen pontosan, és tudott mindig a keserűségen túlemelkedni. E téren is lehetett – vagy kellett volna – tanulni tőle.

Azután Nemes Dezső – a dogmatikusok vezéralakjának – halála (1985) után Kosáry „örökl” a Magyar Történészek Nemzeti Bizottságának elnöki tisztét. Kiemelt fontosságú tudománypolitikai-közéleti szerep. (Zárójelben: ugyanekkor a volt „telekisek” szintén pozíciókba kerülnek: Makkai lesz a Történelmi Társulat elnöke, Benda 1983-tól a Történettudományi Intézet osztályvezetője, az intézet által készített összefoglaló magyar történelmi kronológia [1981] főszerkesztője.) Kosáry 1984-ben megkapja a Munka Érdemrend arany fokozatát, 1988-ban a legnagyobb állami kitüntetést, az Állami Díjat. A volt telekisek – a polgári demokraták – tehát elnyerték az őket megillető helyet a magyar szellemi életben. Hogy életük legerőteljesebb szakaszát – negyed évszázadot – a periférián és mellőzve kellett eltölteniük, arról már kevesen beszéltek... S arról sem, hogy mily nehéz volt az egykori feljelentettek és feljelentők megbékélése... Akár munkahelyi folyosókon, akár konferenciatermekben. (Ez is a psychohistory eszközeivel írható csak le. Egyéni lelki életet is feltáró mikrotanulmányokban. Kosáry

esetében: szerintem akkor érezte magát véglegesen rehabilitátnak, amikor akadémiai tagsága mellé az intézetben 1982-ben „előszobás” irodát kapott, és maga határozhatta meg, hogy a pincéből felhozott régi bútorain milyen legyen a textília. . .)

Második háttérjelenet: *nyitás az intézetben a nyugati tudományos kapcsolatok irányába (1960)*

A magyar történettudomány a nyugatra nyitás egyik első „osztaga” a szovjet zónában. (A lengyelek a másik csapat.) A nyitásban – az 1960. évi történész világkongresszus után – első helyen a Szovjetunióval a békés konvergencia politikáját folytató Franciaország áll. (Ránki, majd 1988-ban bekövetkezett halálát követően a fiatalok vezetésével.) Amikor Kosáry az intézetbe visszakertült (1968), nem alaptalanul érezhette: valami olyasmi folytatódik itt most, mint amit ők 1949-ben abba hagyni kényszerültek. Ránki és csapata viszikülküdi mindenhová Európában, Franciaországba, Angliába és természetesen Amerikába. (Sőt fiatalkorában – az 1930-as években – még elkerült Németországba is.) Szívesen ad elő, sikerei vannak. (Ezen előadásait kötöttük csokorba 75. születésnapjára, 1988-ban: nemzeti kérdés a 19. században, tudománytörténet – hagyományos, szépen kimunkált témáit [Kosáry, 1989].) Különösen aktív a francia–magyar közös vállalkozásokban. A tematika – szintén a régi – a 18. század és a polgári nemzetté válás kora. A felvilágosodás ráadásul az európai marxista történészek kedvenc témája is. Kosáry, Benda, H. Balázs Éva vagy a szintén az intézetben az 1970-es években a Historiográfiai Osztály nyugdíjas tagjaként Bél Mátyással foglalkozó Wellmann Imre – azaz a „régiek” – ennek a francia kapcsolatrendszernek az éltetői. (A rendszerben kormányza-

ti funkciókat is betöltő másik Eötvös-kollégista, Köpeczi Béla védnöksége alatt.) Kosáry csak egyszer–egyszer jegyzi meg: az ő fiatalkori párizsi ismerősei immáron aggok, és az elmúlt negyedszázad alatt még a mi szakmánkban is mily sokat változtak a szakmai hangsúlyok, módszerek! (Megjegyzendő: a 20. századot kutató akkori fiatalok közül Ádám Magda, Ormos Mária, L. Nagy Zsuzsa, majd a szintén az intézetbe „berehabilitált” 56-os, Litván György a másik franciás csapat.)

Harmadik háttérjelenet: *a képen művek fedőlapjai 1968–1990 között*

Folytatja az 1950-ben megkezdett bibliográfiát – erről külön előadás fog szólni –, kiadja a börtönben írott külpolitika-történeti műveket, részben a Mohács előtti korszakról, részben a napóleoni háborúk koráról. (A hagyományos külpolitika-történet remek darabjai, remélem, a korszakot kutató fiatalok is ilyeneknek tekintik, függetlenül az évfordulós alkalomtól.) És a nagy kísérlet: törekvés a modellezés, az összehasonlítás és a lexicitás egy elemzésbe tömörítésére egy részfolyamaton, a művelődésen belül. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* – a három kiadást megért nagymonográfia. (Kosáry, 1980) (Kosáry kedves barátjának, H. Balázs Évának, a korszak európai művelődése talán legjobb hazai ismerőjének tanítványától hallunk majd elemzést erről.) E műveken végigtekintve emlegeti fel a fiatal barát: mennyire sok arcát ismerték korosztálytársai – de még családtagjai – is ünnepeltünknek. Miről is beszélnek e művek? Legalábbis néhányunknak. Egy egészen más Kosáryról, mint akiről korosztálytársai a háta mögött emlékeztek. Szerették úgy jellemezni – és ez, ha hallotta, nagyon is Kosáry kedvére volt –, mint az egyéni fontosságának tudatában lévő és azt kifejezésre

juttató személyiséget. Kevesen tudtuk azonban, pedig művei is mutatják: Kosáry szíve szerint csapatember volt. (Ahogy szerette, ha lobbanékony, hangosan „kirohanó”, szangvinikus férfinak jellemezték. Csak kevesen, nagyon kevesen ismertük a lágyszívű, kedvesen tréfálkozó, az okos és békés megoldásokat kereső embert.) Szívesen vett részt minden olyan vállalkozásban – és nem csak vezérként –, aminek értelmét látta. Szakmai, értelmiségi elhivatottsága az utókor előtt jobban fog majd látszani, mint ma, ha műveit kézbe vesszük. (Megjegyzendő, mert az alkotó ember egyénisége valahol mindig átüt a műveken. Már azoknak, akik nem egy-egy bekezdés vagy adatnyerés kedvéért vesszük kézbe más szerzők könyveit, hanem a szerző gondolkodása iránti kíváncsisággal.) Az intézet nagy központi vállalkozásaiban az első évtől aktívan részt vállal. (Ahogy egyébként Benda, Makkai is vezető kutatói-szervezői lettek az 1980-as évekre a magyar történettudomány nagy vállalkozásainak.) A tíz kötetes magyar történet szakmai előkészítő konferenciáin a rá jellemző, éles vitát kezdeményező módon fogalmazza meg az ún. „kényes kérdéseket”. (Vita, 1968, 146–157.) (Fent említett 18. századi művelődéstörténete – nagymonográfiája – a „tíz kötetes” fejezeteként készül.) És részt vesz – barátaival, Vásárhelyi Mikóssal, Márkus Lászlóval, Mucsi Ferencsel – a nagy sajtótörténeti szintézis szerkesztésében, írásában. (Kosáry, 1979) Kötetet vállal a Budapest története monumentális vállalkozásában. (Gerevich – Kosáry, 1973; Kosáry, 1975) És amikor mi, fiatal barátai nyakunkba vettük az 1980-as években az új történelemtanterv és tankönyvsorozat kidolgozásának nyűgét (1987), Kosáry vállalja az 1711–1867 közötti tantervi koncepció, majd az ehhez kapcsolódó összefoglaló elkészítését is. (*Magyarok Európában* könyv-

sorozat.) (Kosáry, 1990) És ott van minden tanári konferencián velünk – később, akadémiai elnökként is –, szeretettel beszél az értelmiség jelenbeli társadalmi elkötelezettségéről és a történelemlről. (Engel et al., 1993)

Azután 1990 márciusában, amikor Berend T. Iván váratlanul visszalépett az akadémiai elnökjelöltségtől (Berend, é. n.), őt kérték jelöltnek. Vállalta. (Elnökségéről már hallottunk előadást, előadásokat.) Hetvenhét éves korában választották meg, tizenkét szavazatkülönbséggel.⁴³ De akik nem rá szavaztak, később ők is elismerték: nem gondolták, hogy ebben a korban, annyi hányattatás után valaki ekkora energiával tud közcélokért dolgozni...

ÖTÖDIK KÉP: 1996. *Past president*, a „szórákozás”

Elnöksége idején szakmailag már kevés új témába fogott. De mindig dolgozott. Még az elnökség első hónapjaira átcúsúzott *A magyarok Európában* tankönyvnek is készülő összefoglaló harmadik, az 1711–1867 közötti időszakot tárgyaló kötete. Már darabokban, részfejezetenként adta a szöveget, sok utómunka volt vele. (Korábban a leggondosabb kéziratot előkészítő szerző volt...) Amikor ismét az Ezüstpontyban vacsorával ünnepeltünk – a négyes, Engel, Szakály, Kosáry és én –, előrehajolt, összeráncolt homlokkal, és tréfás morgással mondta: „de Ferikém, ez volt az utolsó...” A következő években még sajtó alá rendezett sajtó korábbi kéziratokat, újrakiadta, a legújabb szakirodalmat is feldolgozva, első művét, az 1936-ban írott *A Görgey-kérdés történetét*-t (1993), majd belemerült a bibliográfiába. Úszott a magakereste árban, a

⁴³ MTA 1990. évi rendes közgyűlésének (1990. május 21.) jegyzőkönyve. 440–451.

forrásörző helyek, a könyvészet mellett a levéltári anyag uralhatatlan áradatában. A megvalósíthatatlan, vég nélküli Eötvös kollégiumi programban. Amikor veje, Szakály Ferenc után meghalt a négyesünk másik tagja, Engel Pál is 2001-ben, hosszan ültünk csendben. Kérdezte, hogy állok a kronológiával. Én: „Úgy mint Te állsz a bibliográfiával. Szórákozom. Ez a szakmánk.” Mert így volt, ez tartott össze – többek között – bennünket: a szakmaszeretet. A szórákozás. Az öreg pasiánszozott a bibliográfiával, Szakály a regesztáival, Engel az archontológiával – de éjszakákon át –, én pedig a kronológiákkal. A szakmai alaptudományokkal.

2007 őszén beköltözött Pátyról. Érezte az Idő eljövételét. Tudtuk, ha nem is beszéltünk erről. Anikó is, Judit is. Meglátogattam a Fátra téren. Ágyban töltötte a napot, kevés időre kelt fel az asztalhoz. „Ott a bibliográfia. – mutatott a szétterített oldalak halmazára. – Látod, még mindig csinálom, nem akarod a kronológia mellé, biztos?” „Nem, nem, van nekem is szórákozásom!” Mondhattam volna, hogy persze ezt is elvállalom, de mi egymásnak nem hazudtunk. „Hát igen, mert ez a szakma csak szórákozás” – így az öreg. „De mi szenvedéllyel csináljuk” – így én. Mi, szenvedélyes szórákozók. . .

Aztán már csak az orvosról beszéltünk. . .

Kedves Barátaim!

Öt képben igyekeztem felrajzolni, színeznii a történész Kosáry Domokos életrajzait. De

képekhez keret is tartozik. A keret a kép magyarázata is, sok festő szerint értelmezése, összefoglalása a festmény sugallatának. (Ezért is szeretik a festők maguk keretezni vásznaikat. Feleségem festményeit rendre én kereteztetem.) Kísérlet a Kosáry képsorozat keretezésére.

Kosáry Domokossal talán az utolsó klaszszikus magyar polgár hunyt el. Annak a középosztálynak az utolsó generációjához tartozott, amelyik a 19. században műveltsége, szakértelme révén emelkedett a szak- és álamigazgatás, a művelődés-oktatás adminisztrációjába. Ez a képzettségére büszke középosztály meggyőződéssel vallotta, hogy a társadalom működőképességét, a közbiztonságtól a képzettség, az államnak kell biztosítania, így azt jól szolgálni a legnemesebb életsemény. És ő társadalmilag e szerepre hivatott, neveltetett, képezetett. Kosáry is így élte életét: politikai rendszerek zúgtak el felette, emelték fel, vagy szorították háttérbe, de ő mindeközben tette a dolgát. Hitt az írás, a műveltség, a tudomány közhasznában. Ez adta magabiztosságát – amelyet sokan önhittségnek is gondoltak. De tisztelték. Akár az íróasztalnál, akár az akadémiai elnöki székben (1990–1996), vagy éppen börtönben (1957–1960) ült. Egész történelemfelfogását meghatározta a polgári középosztály szellemi hagyatéka – és ezt vállalta is.

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, magyar történelem, magyar történettudomány, Magyar Tudományos Akadémia*

IRODALOM

- A Történettudományi Intézet megalakulásáról (1949). *Századok*. 1–4, 372–373.
 Andics Erzsébet (1951): A Magyar Történelmi Társulat nyilvános igazgatóválasztmányi ülése, 1951. július 30. *Századok*. 1–2, 285–291.

- Balogh Sándor (1959): Klebelsberg és a magyar „nacionálisizmus”. *Válóság*, 3, 22–30.
 Bárdossy László (1943): *Magyar politika a mohácsi vesz után*. Egyetemi Nyomda, Budapest
 Berend T. Iván (é. n.): *Találkozásaim Kosáry Domokossal és kapcsolatunk a rendszerváltás forogtatáiban*. Kézirat

- Dippold Péter (1983): Kosáry Domokos műveinek bibliográfiája. *Történelmi Szemle*. 3–4, 510–519. • http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz1983_3-4/kosary%20bibl.pdf
- Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc (1993): *Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem oktatásához. (Historia Könyvtár)* Budapest
- Ferch Magda – Ormos Mária (szerk.) (2009): *Hommage à Kosáry Domokos*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest
- Gál Éva (2009): Mérei Ferenc és társai „ellenforradalmi szervezkedése”. In: Tischler János (szerk.): *Kádárizmus – mélyfúrások. (Évkönyv XVI.)* 1956-os Intézet, Budapest, 9–74.
- Gerevich László – Kosáry Domokos (szerk.) (1973): *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest Főváros Tanácsa, Budapest
- Glatz Ferenc (1969): Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. *Századok*. 5–6, 1176–1200.
- Glatz Ferenc (1970): Gondolatok az Eötvös-kollégiumi történészképzéséről. *Századok*. 3, 799–805.
- Glatz Ferenc (1978): Domanovszky Sándor helye a magyar történettudományban. *Századok*. 2, 211–234.
- Glatz Ferenc (1983): Történetíró, nemzet, társadalom. (Előadás Szekfű Gyula születésének 100. évfordulóján az MTA-n.) In: Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Budapest, 1983, I–XXXI.
- Glatz Ferenc (1988 [1985]): Történetírásunk és az utóbbi negyven esztendő. [Előadás a Hazafias Népfront 1985. októberi konferenciáján.] In: Glatz Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet, 1867–1987*. Kosuth, Budapest, 402–423.
- Glatz Ferenc (1988): Hajnal István történetírása. (Előadás az MTA-n, 1987. március 22.) *Valóság*. 3, 52–69.
- Glatz Ferenc (1989a): Előszó (Kosáry köszöntése 75. születésnapján) In: Kosáry Domokos: *Nemzeti fejlődés, művelődés – európai politika*. (Szerk. Glatz Ferenc) MTA TTI, Budapest, 5–7.
- Glatz Ferenc (1989b): Három nemzedék története a hetedik szemével. In: Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. ÁKV–Maecenas, Budapest, I–XXXVIII.
- Glatz Ferenc (1990a): Előszó a „Hóman–Szekfűhöz”. Rendszerváltás – átértékelés – szintézis. In: Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet I. Maecenas*, Budapest I–LV.
- Glatz Ferenc (1990b): Konzervatív reform – kultúrpolitika (Gróf Klebelsberg konzervatív reformeszméi) In: Glatz Ferenc (szerk.): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai, 1917–1932*. (válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc) Európa, Budapest, 5–26.
- Glatz Ferenc (szerk.) (1993a): *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. MTA TTI, Budapest
- Glatz Ferenc (1993b): Hajnal István történetírása. In: Hajnal István: *Technika, művelődés*. (Szerk. Glatz Ferenc) História–MTA TTI, Budapest, XI–XLII.
- Glatz Ferenc (szerk.) (1995): *A magyarok krónikája*. Officina Nova, Budapest
- Glatz Ferenc (1996): Európaiság, nyitottság, nemzeti kultúra. A százestendős Eötvös Kollégium. (Bevezető előadás az 1995. szeptember 18-i centenáriumi ünnepségen.) *História*. 7, 17–22. • <http://www.glatzferenc.hu/upload/file/Historia/H1996-07.pdf>
- Glatz Ferenc (főszerk.) (2003a): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*. I–III. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- Glatz Ferenc (2003b): *Történeti közgondolkodás érdemrendeken, jelképeken*. Kézirat
- Glatz Ferenc (2007): Kosáry Domokos temetésére. *História*. 9–10, 3–6. • <http://www.glatzferenc.hu/upload/file/Historia/H2007-0910.pdf>
- Glatz Ferenc (2011): Történetírás Magyarországon, 1949–1990. Előadás a Történelmi Társulat évi közgyűlésén, 1991. április 14. *Történelmi Szemle*. 3, 315–334. • http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2011-3/315-334_glatz.pdf
- Hegedűs B. András – Rainer M. János (szerk.) (1990): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. Történelemszita*. Kelenföld Kiadó–ELTE, Budapest
- Husztai József (1942): *Gróf Klebelsberg Kuno életműve*. MTA, Budapest
- I. Tóth Zoltán (szerk.) (1952): *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára* I–II. Akadémiai, Budapest
- Lukácsi Béla (1990): Átpolitizált történelem. Interjú Kosáry Domokossal, Glatz Ferencel az 1945–49 közötti őrsváltásról a történettudományban. *Élet és tudomány*. március 30.
- Nagy József Zsigmond – Szijártó István – Képes Géza (szerk.) (1989): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös Kollégium, Budapest
- Ormos Mária (2008): Kosáry Domokos. *Történelmi Szemle*. 1, 127–132. • http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2008-1/127-132_ormos.pdf
- Ortutay Gyula (2009–10): *Napló* I–III. Alexandra, Pécs
- Összefoglaló jelentés a Társulat közgyűléséről (1948): *Századok*. 1–4, 388–391.

- Összefoglaló jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1949. évi közgyűléséről (1949): *Századok*. 1–4, 374–376.
- Póto János (1994): Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949. *Történelmi Szemle*. 1–2, 79–110.
- Pritz Pál (2001): *Bárdossy László*. Elektra Kiadóház, Budapest
- Rainer M. János (1996–1999): *Nagy Imre. Politikai életrajz*. I–II. 1956-os Intézet, Budapest
- Romsics Ignác (2007): Kosáry Domokos. *Rubicon*. 9.
- Romsics Ignác (2011a): A magyar történetírás gleichschaltolása, 1945–1949. (Székfoglaló előadás, 2011. március 17.) *Rubicon*. 5, 68–82.
- Romsics Ignác (2011b): *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században, nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest
- Solti László – Koosné Török Erzsébet (é. n.): *Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem tudományos-vezető főigazgatója*. Kézirat
- T. Kiss Tamás (1998): *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kuno kultúrát szervező munkássága*. Mikszáth, Budapest
- Ujváry Gábor (szerk.) (2013): „A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter”. *Gróf Klebelsberg Kuno*. Magyar Örökség–Kairosz, Budapest
- Vida István (1976): *A Független Kiszgazdapárt politikája, 1944–1947*. Akadémiai, Budapest
- Vita a feudális kori magyar történelem periodizációjáról* (1968): Akadémiai, Budapest
- Vizi E. Szilveszter (2007): Elhunyt Kosáry Domokos. *Magyar Tudomány*. 12, 1514–1517. • <http://www.matud.iif.hu/07dec/01.html>
- Zsarnóczay J. Sándor (2013): Egy elmaradt emléktáblavatás dr. Zsarnóczay Sándor egyetemi tanár tiszteletére. *Polgári Szemle*. 9, 1–3. • http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=530
- URL: Szentágothai János-emlékkonferencia, 2012. október 31. • http://mta.hu/mta_hirei/kulturavaavatta-a-tudast-emlekkonferencia-az-akademian-szentagothai-janos-tiszteletere-130791/

KOSÁRY DOMOKOS IDÉZETT MŰVEI

- Kosáry Domokos (1936): *A Görgy-kérdés és története*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- Kosáry Domokos (1941): *A History of Hungary*. Benjamin Franklin Bibliophile Society, New York
- Kosáry Domokos (1942): *Kossuth és a Védegylet. A magyar nacionalizmus történetéhez*. Athenaeum Nyomda, Budapest
- Kosáry Domokos (1943a): A Pesti Hírlap nacionalizmusa, 1841–1844. *Századok*. 7–10, 371–414.
- Kosáry Domokos (1943b): *Magyarország története*. Országos Közlökutatói Tanács, Budapest
- Kosáry Domokos (1945a): *Magyarország története az őskortól a szatmári békéig*. Szikra, Budapest
- Kosáry Domokos (1945b): *Magyarország története a szatmári békétől 1867-ig*. Szikra, Budapest
- Kosáry Domokos (1946): *Kossuth Lajos a reformkorban*. Antiqua, Budapest
- Kosáry Domokos (1949): *A reformkor*. Egyetemi jegyzet. ELTE BTK, Budapest
- Kosáry Domokos (szerk.) (1975): *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. (Tanulmányok Budapest múltjából)* Budapest
- Kosáry Domokos (1978): *Magyar külpolitika Mohács előtt*. Magvető, Budapest
- Kosáry Domokos (1979): A reformkor magyar sajtója. In: Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története. I. 1705–1948*. Akadémiai, Budapest 359–414., 660–803.
- Kosáry Domokos (1980): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest
- Kosáry Domokos (1981): *Széchenyi Döblingben*. Magvető, Budapest
- Kosáry Domokos (1983): Két írás, négy évtized. *Történelmi Szemle*. 3–4. 464–509.
- Kosáry Domokos (1989): *Nemzeti fejlődés, művelődés és európai politika*. (Szerk. és az előszót írta: Glatz Ferenc.) MTA TTI, Budapest
- Kosáry Domokos (1990): *Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867*. Magyarok Európában III. (Sorozatszerk.: Glatz Ferenc) Háttér Kiadó, Budapest
- Kosáry Domokos (1997): *A chilloni fogoly. Olvasónapló, 1958*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest